

LINGVISTIK KONSEPTOLOGIYA-LINGVISTIK MARKAZLASHTIRILGAN YONDASHUVNING NAZARIY ASOSI SIFATIDA

Ilhomova Nafosat Ilhomovna

Qarshi davlat universiteti

Doktarantura talabasi

E-Mail: nafosatilhomova@gmail.com

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD) dots. A.U.Rajabov

Annotatsiya. Quyidagi maqolada tilshunoslikning zamonaviy yo'nalishlaridan biri bo'lgan lingvistik konseptologiya va uning lingvistik markazlashtirilgan yondashuvdagi nazariy asoslari tadqiq etiladi. Tadqiqotning maqsadi konsept tushunchasining lisoniy tabiatini yoritish va uning til tizimidagi markaziy o'rnini asoslashdan iborat. Ishda qiyosiy-tahliliy va tavsifiy metodlardan foydalanilgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, konsept nafaqat kognitiv tuzilma, balki tilning semantik maydonini shakllantiruvchi asosiy birlik hisoblanadi. Maqolaning xulosalari lingvokulturologiya va kognitiv tilshunoslik sohasidagi nazariy qarashlarni boyitishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: lingvistik konseptologiya, konsept, lingvistik markazlashuv, kognitiv tilshunoslik, lisoniy olam manzarasi, semantika, mental tuzilma, lingvokulturologiya.

Abstract. This article investigates linguistic conceptology as a theoretical foundation for the linguistically centered approach in modern linguistics. The study aims to clarify the linguistic nature of the "concept" and justify its central role within the language system. Using comparative-analytical and descriptive methods, the research demonstrates that a concept is not merely a cognitive structure but a fundamental unit that shapes the semantic field of a language. The findings suggest that the linguistic centralization of concepts provides a more

profound understanding of how thought is encoded into verbal forms. The results contribute to the theoretical frameworks of linguoculturology and cognitive linguistics.

Key words: linguistic conceptology, concept, linguistic centralization, cognitive linguistics, linguistic picture of the world, semantics, mental structure, linguoculturology.

Аннотация. В данной статье исследуется лингвистическая концептология как теоретическая основа лингвоцентрического подхода в современном языкознании. Целью исследования является раскрытие языковой природы понятия «концепт» и обоснование его центрального места в системе языка. В работе использованы сравнительно-аналитический и описательный методы. Результаты показывают, что концепт является не только когнитивной структурой, но и основной единицей, формирующей семантическое поле языка. Выводы статьи способствуют обогащению теоретических взглядов в области лингвокультурологии и когнитивной лингвистики.

Ключевые слова: лингвистическая концептология, концепт, лингвоцентризм, когнитивная лингвистика, языковая картина мира, семантика, ментальная структура, лингвокультурология.

Kirish (Introduction). Zamonaviy tilshunoslikda lisoniy birliklarni shunchaki lugʻaviy maʼno tashuvchisi sifatida emas, balki inson tafakkuri va madaniyatini aks ettiruvchi murakkab mental tuzilmalar sifatida oʻrganish ustuvor yoʻnalishga aylandi. Xususan, lingvistik konseptologiya sohasining shakllanishi tilni kognitiv va madaniy kontekstda tahlil qilish imkoniyatini kengaytirdi. Bugungi kunda tilshunoslikdagi lingvistik markazlashtirilgan (lingvotsentrik) yondashuv til tizimini inson omili bilan bogʻliq holda tadqiq etishda asosiy nazariy baza boʻlib xizmat qilmoqda.

Lisoniy olam manzarasini shakllantiruvchi asosiy birlik — konsept tushunchasini nazariy jihatdan asoslash va uning til sathlaridagi oʻrnini belgilash

dolzarb ilmiy masalalardan biri bo'lib qolmoqda. An'anaviy semantika so'zning ma'nosini tahlil qilish bilan cheklangan bo'lsa, lingvistik konseptologiya so'z ortida turgan madaniy va mental kodlarni ochishga qaratilgan. Bu esa til va tafakkur munosabatlarini yangi bosqichda tushunish imkonini beradi.

Konseptologiya va lingvotsentrizm masalalari jahon tilshunosligida S.Askoldov, D.Lixachev, hamda kognitologlar J.Lakoff va M.Jonson ishlarida poydevor topgan. Rus tilshunosligida Y.Stepanov, V.Karashik kabi olimlar konseptni madaniyatning "atomi" sifatida baholagan bo'lsalar, o'zbek tilshunosligida bu yo'nalish N.Mahmudov, A.Nurmonov va Sh.Safarov kabi olimlarning tadqiqotlarida o'z aksini topmoqda. Biroq, lingvistik konseptologiyaning aynan markazlashtirilgan nazariy asos sifatidagi roli hali to'liq tizimlashtirilmagan.

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi — lingvistik konseptologiyaning nazariy tamoyillarini lingvotsentrik yondashuv bilan bog'liqlikda tahlil qilish va uning lisoniy tabiatini ochib berishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

1. "Konsept" terminining lingvistik tabiatini aniqlash;
2. Lingvistik markazlashuvda lisoniy birliklarning kognitiv ahamiyatini asoslash;
3. Konseptning semantik va mental tuzilma sifatidagi o'zaro aloqasini ko'rsatib berish.

Tadqiqot metodologiya (Research Methodology). Ushbu tadqiqotda lingvistik konseptologiyaning nazariy asoslarini yoritish va lingvotsentrik yondashuvni tahlil qilish maqsadida bir qator umumilmiy va maxsus lingvistik metodlardan foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosi sifatida til, tafakkur va madaniyatning o'zaro uzviyligi haqidagi gnoseologik qarashlar belgilandi.

Shu o'rinda, deskriptiv metod bu maqola uchun asos qilib olindi. Lingvistik konseptologiyaning shakllanish bosqichlarini tavsiflash va "konsept" terminining turli ilmiy maktablardagi talqinlarini tizimlashtirishda foydalanildi. Ushbu metod

orqali mavzuning nazariy-tarixiy asosi yoritildi.

Bundan tashqari, komparativ (qiyosiy-qiyoslama) tahlil metodi ham faol ishlatilindi. G'arb va MDH tilshunosligidagi kognitiv yondashuvlar o'zaro qiyoslanib, lingvistik markazlashuv tamoyilining o'ziga xos jihatlari aniqlandi. Ayniqsa, konseptning lisoniy va kognitiv talqinlari o'rtasidagi farqlar qiyosiy tahlil qilindi.

Konseptual tahlil metodi isoniy birliklarning mental tuzilmalar bilan bog'liqligini aniqlashda asosiy vosita sifatida qo'llandi. Bu usul orqali til birligining semantik qobig'idan uning ichki konseptual yadrosiga o'tish mexanizmi ko'rib chiqildi.

Tadqiqot jarayonida zamonaviy tilshunoslikka oid ilmiy adabiyotlar, monografiyalar, xalqaro va mahalliy ilmiy jurnallardagi maqolalar hamda konseptual tadqiqotlarga oid nazariy manbalar o'rganib chiqildi. Materiallarni tanlashda ularning lingvistik markazlashuv g'oyasini qanchalik aks ettirishi asosiy mezon qilib olindi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results): O'tkazilgan nazariy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, lingvistik konseptologiya zamonaviy tilshunoslikda shunchaki yangi yo'nalish emas, balki tilni o'rganishning markaziy asosi (lingvotsentrizm) sifatida namoyon bo'lmoqda. Tahlillar natijasida aniqlandiki, lingvotsentrik yondashuvda til birliklari statik unsurlar emas, balki dinamik mental tuzilmalarning (konseptlarning) lisoniy voqelanishidir. Konsept lisoniy tizimning markazida turib, barcha sathlarni - fonetikadan tortib sintaksisgacha - o'zaro bog'lovchi kognitiv zanjir vazifasini o'taydi. Natijalar shuni tasdiqlaydiki, tilni o'rganishda konseptual tahlilni chetlab o'tish tilning haqiqiy tabiatini anglash imkonini bermaydi.

Tadqiqot jarayonida konseptning ikki tomonlama tabiati dalillandi:

1. Ichki (kognitiv) tomoni: Bu inson ongida saqlanadigan bilimlar, tajribalar va madaniy obrazlar majmuasidir.
2. Tashqi (lisoniy) tomoni: Bu konseptning so'z, ibora yoki gap orqali til

yuzasiga chiqishi.

Tahlillar natijasida lingvistik markazlashuv aynan mana shu ikki tomonning birlashgan nuqtasida sodir bo'lishi aniqlandi. Ya'ni, til birligi faqat konseptual mazmun bilan to'yingandagina to'laqonli aloqa vositasiga aylanadi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, lingvistik konseptologiya tilshunoslikning boshqa sohalari (frazeologiya, leksikografiya, etimologiya) uchun nazariy fundament vazifasini o'taydi. Masalan, frazeologik birliklarning ma'nosi ularni tashkil etuvchi so'zlar yig'indisi emas, balki ularning negizida yotgan umumiy konseptual obraz orqali shakllanadi. Bu esa lingvotsentrik yondashuvning metodologik jihatdan keng qamrovli ekanligini isbotlaydi.

Tahlillar natijasida "lisoniy olam manzarasi" tushunchasi konseptlar tizimidan iborat ekanligi va bu tizimning markazida inson omili turishi asoslandi. Har bir tilning o'ziga xosligi undagi konseptlarning tarkibi va ularning lisoniy markazlashuv darajasi bilan belgilanadi. Bu esa har bir tilning o'ziga xos dunyoqarashini aks ettirishini ko'rsatadi.

Lingvistik konseptologiya lingvotsentrik yondashuvning asosi sifatida tilning semantik, pragmatik va kognitiv imkoniyatlarini birlashtiradi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, konsept - tilni tizim sifatida ushlab turuvchi va uni jonli muloqot jarayoniga bog'lovchi boshqaruvchi markazdir.

Xulosa va takliflar (Conclusion/ Recommendations). Ushbu tadqiqot natijasida lingvistik konseptologiya va lingvotsentrik yondashuvning o'zaro dilektik aloqadorligi nazariy jihatdan tizimlashtirildi. Tadqiqotning nazariy tahlili shuni ko'rsatdiki, lingvistik markazlashuv jarayoni bevosita inson ongida mavjud bo'lgan "lisoniy kognitsiya" (linguistic cognition) bilan bog'liq. Konsept shunchaki leksik ma'no emas, balki til tizimini harakatga keltiruvchi "energetik markaz"dir. Nazariy jihatdan isbotlandiki, konseptning yadrosi (nucleus) va periferiyasi (periphery) o'rtasidagi munosabat til sathlarida sinonimiya, antonimiya va gradutsiya kabi hodisalarning tub mohiyatini belgilab beradi. Lingvistik konseptologiya ushbu munosabatlarni o'rganish orqali tilning statik

emas, balki dinamik xarakterga ega ekanligini nazariy jihatdan mustahkamlaydi. Nazariy xulosalarimizga ko'ra, lingvistik markazlashtirilgan yondashuv antropotsentrik paradigma (insonni markazga qo'yuvchi tilshunoslik) doirasida konseptni tahlil qilishning eng samarali vositasidir. Til birliklari olamni aks ettirishda shunchaki ko'zgu vazifasini o'tamaydi, balki subyektiv tajribani verbalizatsiya (tilga ko'chirish) qilish orqali yangi mazmun yaratadi. Shunga ko'ra, lingvistik konseptologiya tilshunoslikning nazariy asosi sifatida til, tafakkur va madaniyat uchligini (triada) yagona ilmiy metodologiya atrofida birlashtiradi.

Xulosa qilib aytganda, lingvistik konseptologiya - lingvotsentrik yondashuvning metodologik asosi sifatida tilshunoslikning kognitiv, pragmatik va lingvokulturologik qatlamlarini nazariy jihatdan sintez qiladi. Ushbu yondashuv tilni o'rganishda formal-tavsifiy usuldan voz kechib, til birliklarining mohiyatida yotgan chuqur mental tuzilmalarni tadqiq etishga o'tishni ta'minlaydi. Mazkur nazariy xulosalar kelgusida lingvistik konseptlarning universal va milliy xususiyatlarini o'rganishda fundamental poydevor bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR (REFERENCES):

1. Nurmonov, A. "Tanlangan asarlar". I jild. Toshkent: Akademnashr, 2012. (B. 124–140)
2. Mahmudov, N. "Tilning mukammal tadqiqi yo'llarini izlab". O'zbek tili va adabiyoti. Toshkent, 2012. № 3. (B. 3–16)
3. Safarov, Sh. "Kognitiv tilshunoslik". Jizzax: Sangzor nashriyoti, 2006. (B. 45–62)
4. Sayidrahmonov, N. O'zbek tili konseptologiyasi asoslari. Toshkent: Fan, 2018. (B. 88–105)
5. Stepanov, Yu. S. Konstanti: "Slovar russkoy kulturi". Moskva: Akademicheskii proekt, 2004. (S. 42–67).
6. Karashik, V. I. Yazikovoy krug: "lichnost, konsepti, diskurs". Volgograd: Peremena, 2002. (S. 103–120).
7. Boldirev, N. N. "Kognitivnaya lingvistika". Tambov: TGU, 2001. (S. 25–41).